

## Archeologische bouwbegeleiding bij de Fogelsanghstate te Veenklooster, gemeente Kollumerland (Fr.)

S.J. Tuinstra

ARC-Publicaties 84

Groningen  
2003

ISSN 1574-6879



## **Colofon**

ARC-Publicaties 84

Archeologische bouwbegeleiding bij de Fogelsanghstate te Veen-  
klooster, gemeente Kollumerland (Fr.)

Tekst

S.J. Tuinstra

Tekeningen

S.J. Tuinstra

Foto's

S.J. Tuinstra

Tekstredactie

K.L.B. Bosma

Eindredactie

J. Schoneveld

Omslag

Kaart van Holland, Janssonius 1658

Groningen, 2003

De volledige lijst met ARC-Publicaties is te vinden op [www.arcbv.nl](http://www.arcbv.nl)

# Inhoud

1 Inleiding .....	3
<i>S.J. Tuinstra</i>	
1.1 Aanleiding tot het onderzoek.....	3
1.2 Objectgegevens .....	3
1.3 Historische gegevens .....	4
1.4 Vraagstelling en doelstelling .....	7
1.5 Werkwijze .....	7
2 Resultaten .....	7
<i>S.J. Tuinstra</i>	
2.1 Proefsleuven .....	8
2.2 Bouwbegeleiding .....	9
2.3 Vondstmateriaal .....	12
3 Conclusies en aanbeveling .....	15
<i>S.J. Tuinstra</i>	
Literatuur .....	17
Afbeeldingen .....	17



# 1 INLEIDING

*S.J. Tuinstra*

## 1.1 Aanleiding tot het onderzoek

Vanaf oktober 2001 tot en met februari 2002 heeft bij de Fogelsanghstate te Veenklooster archeologische begeleiding plaatsgevonden. Aanleiding voor de begeleiding was de restauratie van de state. Bij deze restauratie bleek dat het ter behoud van de state noodzakelijk was om de fundering te versterken, daar de state anders dreigde te verzakken. Het door Adema Architecten voorgestelde plan voorzag in de eerste fase in een stabiliserende betonconstructie rondom de originele fundering. Hiertoe diende rondom het pand een sleuf van circa 2 m breed tot de onderkant van deze fundering te worden opgelegd. Als extra versteviging werden op regelmatig afstand betonnen platen onder de fundering aangebracht.

Een ander onderdeel van het restauratieplan behelsde het aanbrengen van vloer-verwarming en isolatie onder de originele keldervloeren. De keldervloeren dienden daarvoor te worden gelicht en opgeslagen, waarna ten behoeve van de nieuwe ondervloer uit alle kelderruimtes een laag van circa 40 cm grond zou worden verwijderd. Vervolgens konden deze ruimtes weer in originele staat worden hersteld. De verdere restauratieactiviteiten in en om de state hebben geen directe gevolgen voor het bodemarchief en zullen hier verder niet worden besproken.

De boven beschreven ingrepen betekenden een behoorlijke verstoreng van de bodem in en rond het pand. Uit historische bronnen is bekend dat op het terrein van de state in de Late Middeleeuwen het vrouwenklooster 'De Olijfberg' heeft gestaan. Het vermoeden bestond dat de state direct op de resten van dit klooster was gebouwd. Om te vermijden dat tijdens de restauratie waardevolle archeologische gegevens verloren zouden gaan, werd besloten tot een archeologische begeleiding van de eerste fase van het restauratieproject. Deze begeleiding werd uitgevoerd door S.J. Tuinstra en mw. drs. M.J.M. de Wit van ARC bv uit Groningen. Als eerste stap in deze begeleiding werd een onderzoek door middel van proefsleuven uitgevoerd, voorafgaand aan het uitgraven van het fundament van de state. Vervolgens vond een wekelijkse begeleiding plaats tot het einde van de geplande ontgravingwerkzaamheden.

## 1.2 Objectgegevens

Gemeente	: Kollumerland
Plaats	: Veenklooster
Toponiem	: Fogelsanghstate
Kaartblad	: 5H
Coördinaten	: 203.300/586.700
Periode	: Volle Middeleeuwen - 16e eeuw na Chr.
Type object	: kloosterterrein
Bodem	: zand



*Afbeelding 1. Ligging van Veenklooster in Nederland.*

### 1.3 Historische gegevens

De Fogelsanghstate is gebouwd op het terrein van het voormalige klooster De Olijfberg (*Mons Olivus*). Dit klooster is rond 1230-1240 na Chr. gesticht en was een vestiging van de Praemonster orde. Deze orde is rond 1100 na Chr. in Frankrijk opgericht en kende haar eerste klooster, Prémontré, nabij het stadje Laon in Noordwest-Frankrijk. De naam van de orde is van deze eerste stichting afgeleid. Ook is de orde bekend onder de naam ‘Norbertijnen’, naar hun stichter Norbertus van Gennepe, en als de ‘Witheren’, naar het witte gewaad dat de leden van de orde droegen.

De orde vestigde zich in 1163 in Friesland, met de stichting van een klooster in Hallum (‘Mariëngaarde’), en verspreidde zich snel in het noorden van Friesland. Aan het einde van de 12e eeuw kende de orde al zes kloosters. In totaal zou deze orde veertien kloosters in Friesland stichten, waaronder De Olijfberg. Hoewel De Olijfberg de officiële naam was, werd het klooster ook aangeduid met de naam ‘Veenklooster’, naar aanleiding van het eertijds aanwezige veengebied rondom. Het huidige dorp Veenklooster is een direct gevolg van de stichting van het klooster.

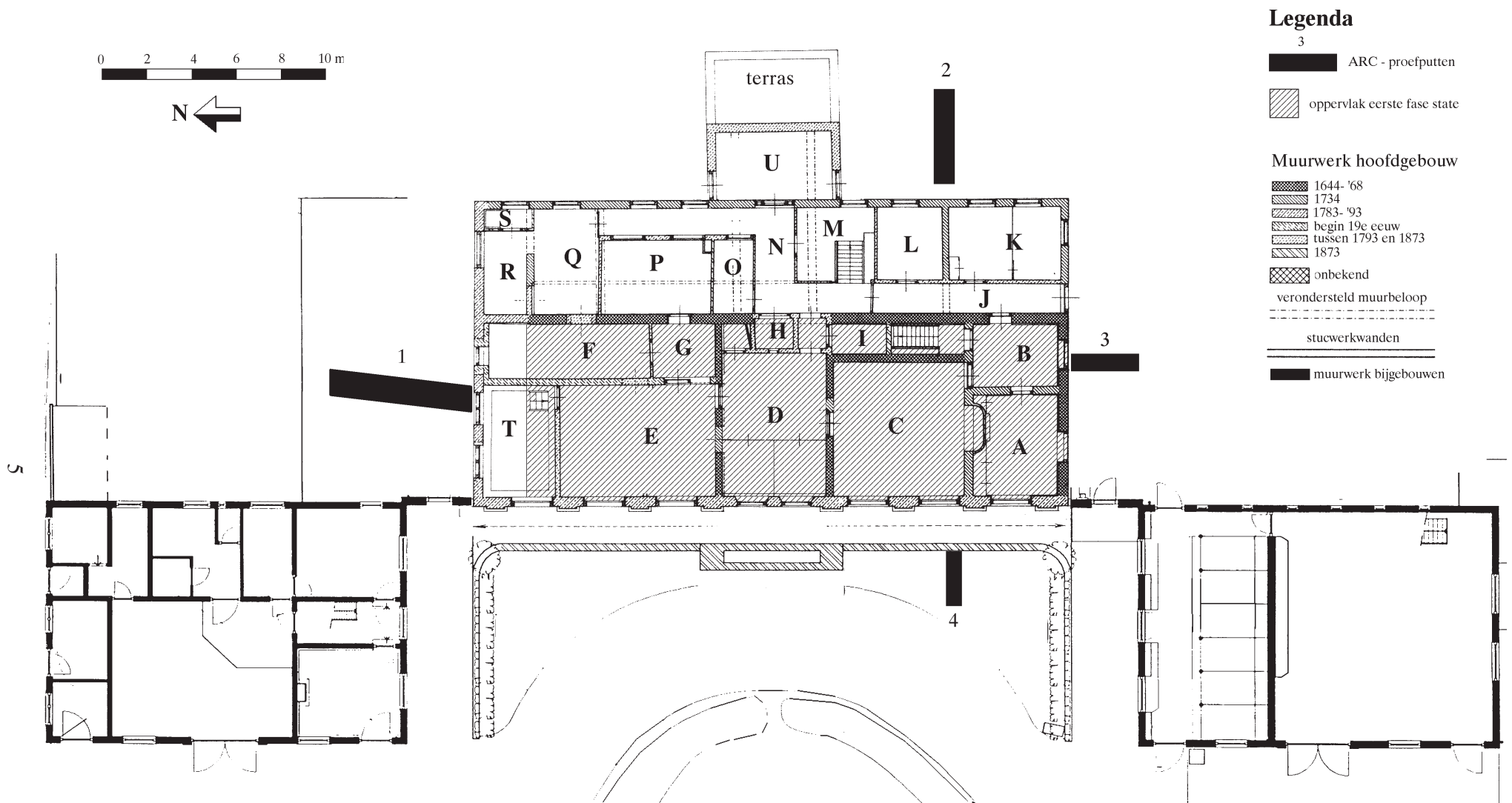
Van het klooster is niet veel bekend. Oorspronkelijk was het een gemengd klooster, maar in de loop van de dertiende eeuw werd het klooster bestemd voor de vrouwelijke leden van de Praemonster orde, de Norbertinessen. In 1287 wordt in de kronieken vermeld dat tijdens een watervloed een groot aantal nonnen verdronk, waarna er nog slechts twintig nonnen overbleven. In 1480 wordt de toenmalige prior Engbert beschuldigd van de ontvoering van vijf jonkvrouwen uit het klooster Cusemar te Groningen. Op oproepen van zijn superieur, de abt van de Bonifatiusabdij in Dokkum, reageerde Engbert niet, waarna hij in de ban werd gedaan. Een volgende vermelding is te vinden in de kloosterlijst van 1508, alwaar het als ‘Feenklooster een jonckfrouwenproosdij’ vermeld staat. De laatste vermelding als klooster stamt uit 1560, waarin geschreven wordt dat het pand de ‘Sterckenburg’ in het dorp Veenklooster eigendom is van het klooster. Na de reformatie van 1580 wordt het klooster geconfisqueerd door de provincie Friesland. Waarschijnlijk zijn de kloostergebouwen hierna in onbruik geraakt en vervallen.

Rond 1640 werd Theodorus Dirck van Fogelsangh eigenaar van een groot deel van het voormalige kloosterterrein en liet hij hier een state bouwen. De state zou zijn familienaam blijven dragen. Deze state werd (gedeeltelijk) gebouwd met behulp van bouw materiaal dat afkomstig was uit de gesloopte gebouwen van het klooster. Vermoed wordt dat de eerste fase van de huidige state direct gebouwd is op de fundamenten van één van deze gebouwen (afb. 2). De fundamenten van deze eerste fase van de state bestaan namelijk geheel uit kloostermoppen, een baksteentype dat in de 17e eeuw niet meer werd geproduceerd. Zoals de naam al aangeeft, wordt dit middeleeuwse baksteentype voornamelijk geassocieerd met kerkelijke gebouwen. De originele state zelf is opgetrokken uit gele bakstenen, de zogenaamde Friese geeltjes. Deze bakstenen komen pas voor vanaf het einde van de 16e eeuw en zijn een typische 17e-eeuwse bouw materiaal voor Noord-Nederland.

De state is in de loop van zijn bestaan diverse malen verbouwd. In 1730 wordt het pand fors uitgebreid als aan de achterzijde een vleugel wordt toegevoegd. Rond 1795 vindt een ingrijpende verbouwing plaats. Hierbij wordt het gebouw nogmaals vergroot, met als doel een symmetrische voorgevel te krijgen. In 1840 volgt nog een ingreep, waarbij de indeling van het pand verandert. In 1873 vindt een belangrijke ingreep plaats, wanneer ter ere van het bezoek van koning Willem III de state gemoderniseerd wordt. Bij deze verbouwing krijgt de state in grote mate de huidige vorm. Rond 1934 vindt de laatste grote ingreep plaats, waarbij de vorm van het dak werd veranderd (afb. 3 en 4).

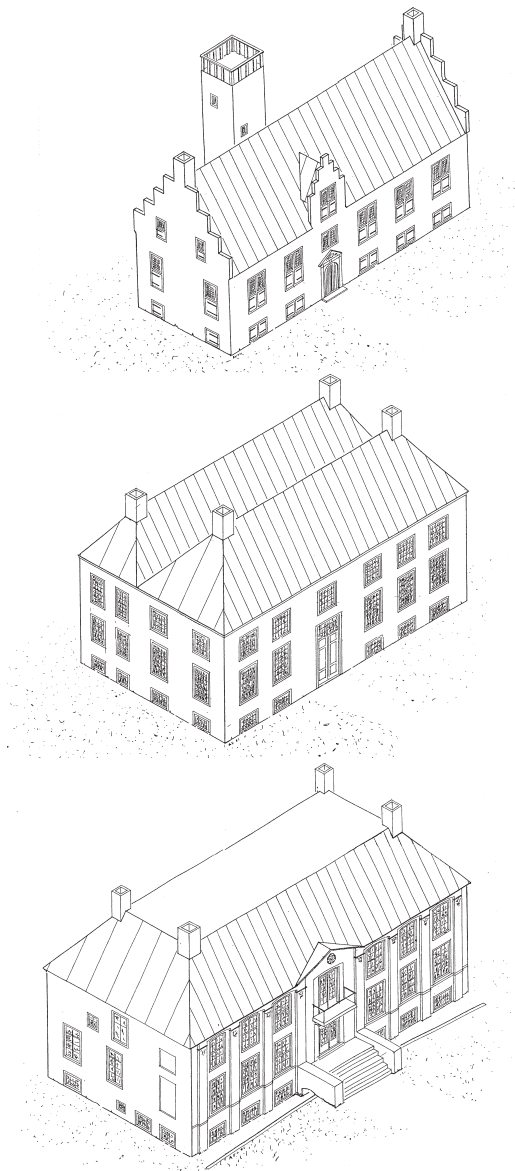
Uit de bewoningsgeschiedenis zijn twee vermeldingen bekend die wellicht betrekking hebben op het voormalige klooster. In 1840 werden ten westen van het huis veel beenderen en ijzerwerk gevonden en tijdens één van de verbouwingen werd ten zuiden van het huis een roodstenen grafkist gevonden (Berg 1989, p. 180). Dat deze vondsten en begravingen uit de periode van het klooster stammen lijkt zeer aannemelijk.

Van mogelijkerwijs aangetroffen structurele resten van dit klooster zijn geen verhalen



Afbeelding 2. Proefputten en hoofdfases Fogelsanghstate (bewerkt naar Berg 1989, 298).





*Afbeelding 3. Reconstructies van de belangrijkste fases uit 1640, 1734 en 1934 (uit Vlaardingebroek 2001).*



*Afbeelding 4. De huidige voorgevel (foto ARC bv).*

bekend, maar er bestaat een tekening uit 1723 van Jacobus Stellingwerf, die volgens het onderschrift een gebouw van het 'Feenklooster in Kollumerland' laat zien. Het is een in ruïneuze staat verkerend gebouw met stijlelementen die op een 16e-eeuwse oorsprong lijken te wijzen. Of het werkelijk gaat om een afbeelding van een dan nog bestaand gebouw van het klooster lijkt twijfelachtig. Op de uit 1668 gemaakte kaart van het gehele landgoed worden alleen nog gebouwen van de state afgebeeld. Misschien is er sprake van een nieuwe tekening naar een oud voorbeeld, waarbij werd vergeten te controleren of het pand ondertussen gesloopt was (*ibidem*).

#### **1.4 Vraagstelling en doelstelling**

Naar het uit historische bronnen bekende vrouwenklooster De Olijfberg is tot op heden nog geen archeologisch onderzoek gedaan. Bovendien zijn vrouwenkloosters in het algemeen nog nauwelijks archeologisch onderzocht. De bouw van de state op de restanten van één van de gebouwen van het klooster is niet meer dan een vermoeden. De restauratie van de huidige Fogelsanghstate is een eerste gelegenheid om antwoord te krijgen op de vraag of de state in bouwkundige zin de directe opvolger van het klooster is. Daarnaast zouden de sporen en het vondstmateriaal die mogelijk bij de archeologische begeleiding tevoorschijn komen meer licht kunnen werpen op de omvang en gebruiksgeschiedenis van het klooster. En hoewel de geschiedenis van de Fogelsanghstate grotendeels bekend is, kan de kennis van de eerste fasen van de state hiermee mogelijk worden uitgebreid.

#### **1.5 Werkwijze**

Om inzicht te krijgen in de bodemopbouw en mogelijke restanten van het klooster rondom de huidige state bloot te leggen zijn in totaal vier proefsleuven gegraven. Op elke zijde van de state is haaks op het gebouw een sleuf gegraven, over een diepte en lengte van iets meer dan de geplande nieuwe funderingssleuf. Dit gebeurde voorafgaand aan de ontgravingswerkzaamheden ten behoeve van de restauratie, om eventuele direct noodzakelijke archeologische werkzaamheden in een vroeg stadium in te kunnen passen in de plannen.

Tijdens de periode waarin de ontgravingswerkzaamheden binnen en buiten plaatsvonden is wekelijks overleg met de aannemer over de stand van zaken geweest. Vondsten die gedaan werden buiten het zicht van de begeleidende archeoloog zijn direct doorgegeven. De daadwerkelijke werkzaamheden zijn minimaal één keer per week ter plaatse begeleid door een archeoloog. Dit gebeurde gedurende meerdere dagen wanneer de snelheid van de ontgravingwerkzaamheden daartoe aanleiding gaf. De archeoloog gaf hierbij direct advies over de wenselijkheid van gedetailleerder en uitgebreider archeologisch onderzoek als het vondstmateriaal dit vereiste. Pas als deze situatie zich zou voordoen, zouden de werkzaamheden (plaatselijk) voor een langere periode gestopt worden, om archeologisch onderzoek mogelijk te maken. Kleinere vondsten werden direct ter plaatse vastgelegd.

De planning van de ontgravingswerkzaamheden werd flexibel aangepakt, zodat gedurende de documentatiewerkzaamheden het werk elders doorgang zou kunnen vinden. Op deze manier werd getracht om zowel de ontgravings- als de archeologische werkzaamheden zoveel mogelijk naast elkaar te laten plaatsvinden, waarbij de hinder aan beide kanten tot een minimum beperkt werd.

## 2 RESULTATEN

*S.J. Tuinstra*

### 2.1 Proefsleuven

Op 19-10-2001 zijn de vier geplande proefsleuven gegraven (afb. 2). In de eerste sleuf, aan de noordkant van de state, was weinig bijzonders te zien. Tot op het vaste zand bestond de bodem uit opgebrachte grond. Hier was archeologisch materiaal aanwezig: voornamelijk puin, zoals baksteen en dakpannen, en enkele fragmenten aardewerk en botmateriaal. Het deel van de sleuf dat direct aan het huis grenst was zwaar verstoord door leidingen en kabels. Vanwege de eenvoudige stratigrafie is het profiel niet getekend, maar wel gefotografeerd.

De tweede sleuf is aan de oostzijde van het huis gegraven, rechts van de erker (ruimte U). In eerste instantie zou aan de linkerzijde van de erker worden gegraven, maar een onverwacht aanwezige gasleiding maakte verder graven onmogelijk. Nadat de gasleiding was afgesloten werd besloten rechts van de erker verder te gaan. Hier bleek het deel direct grenzend aan het huis verstoord, onder meer door de aanwezigheid van een gemetselde beerput met een betonnen afdekking. De profielopbouw bestond onder de bouwvoor uit een donker-grijze, schone laag waaronder zich een puinbaan bevond. Onder de puinbaan lag een schone donker-grijze laag met daaronder het vaste zand. Van deze sleuf is het zuidprofiel getekend en gefotografeerd.

De derde sleuf is aan de zuidkant van het huis gegraven. Hier werd direct onder de bouwvoor een vrij dikke puinlaag aangetroffen, waarbij zich onderin de laag meer puin bevond dan bovenin. Daaronder lag een donker-grijze humeuze laag met wat puinspikkels en daar weer onder het vaste zand. In het vaste zand bevond zich een fragment van een kloostermop en aan de onderkant van de donker-grijze laag werd middeleeuws materiaal gevonden, in de vorm van een fragment kogelpotaardewerk. Van deze sleuf is het oostprofiel getekend en gefotografeerd.

Sleuf 4 werd getrokken aan de westkant van de state. Het bleek niet mogelijk om de sleuf direct op het pand te laten aansluiten. Aan de voorgevel, de westzijde van het huis, bevond zich een verlaagd gedeelte van circa 2,5 m breed, dat van de tuin was afgescheiden door een gemetselde muur. Omdat werken in deze gang moeilijk zou worden, ook omdat de aannemer hier bezig was, werd besloten de proefsleuf aan te leggen in het gras, ten westen van deze muur. In deze sleuf bevond zich, van boven naar onder: de bouwvoor; een puinlaagje; een donker-grijze, humeuze laag; een puinlaag met veel mortel, schelp en baksteen; een verstoorde, grijsbruin gevlekte, enigszins humeuze laag met wat lichte puinresten; een schone bruine, wat humeuze laag en daaronder het vaste zand. In de verstoorde laag werd een stuk van een kloostermop aangetroffen, van (onbekend) bij 15 bij 8,5 cm.

Uit de bovenstaande resultaten kan het volgende geconcludeerd worden: aan de noordkant van het huis zijn archeologisch interessante sporen in het geheel niet aangetroffen, omdat de bodem hier verstoord is. Er is alleen een opgebrachte laag zichtbaar boven het vaste zand. In de andere proefsleufjes zijn wel oude puinbanen aangetroffen. Er kan echter niet met zekerheid gezegd worden of deze bij het mogelijke klooster horen of dat ze bij oudere bouwfases van de state horen. Het vondstmateriaal lijkt, op grond van een eerste blik ter plaatse, voor het grootste gedeelte uit de moderne tijd te stammen. Proefsleuf 3 grenst aan het oudste deel van de state. Hetzelfde geldt voor sleuf 1, maar daar is de bodemopbouw verstoord. Op grond van de vondsten levert alleen sleuf 3 een lichte indicatie voor de mogelijke aanwezigheid van een ouder, middeleeuws gebouw op het terrein van de Fogelsanghstate.

## **2.2 Bouwbegeleiding**

### **2.2.1 Planning**

Op woensdag 30-10-2001 volgde het tweede bezoek van de archeologen aan de state om daar de tweede helft van de bouwvergadering te volgen en om de intussen grotendeels uitgevoerde ontgraving van de fundamente te bekijken. De architect en aannemer wilden overleg over het inpassen van verder archeologisch onderzoek binnen en buiten de state in de geplande werkzaamheden. Voor een verdere stabilisatie van de fundering van de Fogelsanghstate bleek het noodzakelijk om betonstiepen onder de funderingen van zowel de buiten- als binnenmuren aan te brengen. Hierbij was het de bedoeling dat door de aannemer in de kelder en aan de buitenzijde gaten tot onder de muurfundatie worden gegraven. Deze gaten zouden circa 1,2 m breed zijn en gegraven worden tot een diepte van 50 cm onder de fundering.

Als eerste zouden de gaten voor de betonstiepen onder de fundatie van de buitenmuren worden gegraven. Per zijde zou de helft van de geplande gaten worden gegraven, om mogelijke verzakkingen tegen te gaan. Pas als deze gaten waren voorzien van betonstiepen zou de resterende helft worden aangelegd. Na afloop van dit werk zouden de kelderruimten tot een diepte van circa 40 cm worden ontgraven, waarbij men in eerste instantie circa 50 cm uit de lijn van alle muren wegbleef, wederom met het oog op mogelijke verzakkingen. Ook de binnenmuren van de fundering zouden in deze fase voorzien worden van betonstiepen.

De hierbij gemaakte afspraak was dat de begeleidende archeoloog in ieder geval bij de eerste helft van de werkzaamheden aanwezig zou zijn. Zo kon de archeoloog direct de opgedolven grond bekijken en onderzoeken op eventuele sporen. Afhankelijk van de resultaten zou ook begeleiding van de verder te graven stiepen plaatsvinden. Een datum voor deze werkzaamheden kon niet exact worden gepland en daarom werd afgesproken dat ARC bv zou worden ingeseind zodra men toe was aan een van de relevante werkzaamheden.

De werkzaamheden aan en de begeleiding van de betonstiepen vonden plaats van 26-11 t/m 28-11-2001. In eerste instantie zou rond 5-12-2001 begonnen worden met het ontgraven van de kelderruimtes en de gaten voor de betonstiepen onder de binnenmuren, maar door uitloop van de werkzaamheden heeft de begeleiding van deze werkzaamheden van 22-01 t/m 07-02-2002 plaatsgevonden. Uiteindelijk bleek een begeleiding van meer dan de helft van de werkzaamheden niet noodzakelijk.

### **2.2.2 De sleuf voor de nieuwe fundering**

De ontgraving van het fundament was op 29-10-2001 voltooid. Hierbij waren drie beerputten gevonden die door de aannemer verder met rust gelaten waren. Eén beerput bleek archeologisch interessant te zijn. Deze bevindt zich aan de rand van de te verstoren zone van ontgravingen en wordt niet direct bedreigd. Geadviseerd is deze put ongeroerd te laten en af te dekken. Verder archeologisch onderzoek in de toekomst is op deze manier nog mogelijk. De put bevindt zich nabij de noordoosthoek van de state, op 2,3 m uit de gevellijn. De put is circa 1,2 m in doorsnede. Het geheel is opgebouwd uit hergebruikte kloostermoppen, die drooggestapeld dan wel zeer licht gemetseld zijn. Alleen de top van het afsluitende gewelf is rijkelijk voorzien van specie. De kloostermoppen zijn bij de bouw van deze put bijgekapt. Hierbij zijn de uiteinden van de steen schuin afgekapt, wat resulteert in een puntige vorm. De afmetingen van de kloostermoppen zijn 15,5 x 9 x (minstens) 32 cm. In de put zijn geen overige vondsten gedaan. De put behoort waarschijnlijk bij de eerste fase van de state uit 1640 en niet bij het klooster.

### **2.2.3 Betonstiepen buitenmuren**

Op 26-11-2001 werd een begin gemaakt met het graven van de gaten voor de betonstiepen onder de fundering van de noordzijde. In deze fase werden volgens plan drie van in totaal zes gaten gegraven. Archeologisch gezien kwam uit deze gaten weinig interessants naar boven. De opgespitte grond bleek vrij veel puin te bevatten: restanten van mortel, baksteen en

kloostermoppen. Het noordfundament bleek op een opgebrachte laag schoon zand te zijn gemetseld. Het enige aangetroffen aardewerk bestond uit een scherf 17e-eeuws steengoed.

Op 27-11-2001 schoven de werkzaamheden door naar de erker, waar twee van de geplande vier gaten werden gegraven. Aan de oostzijde van de erker kwam het beeld overeen met dat van het noordfundament, met als enige vondsten 19e-eeuws glaswerk en enkele scherven geglazuurd roodbakkerd aardewerk, niet ouder dan 17e-eeuws. Aan de binnenzijde van de erker werd het restant van een gemetselde en betegelde bak aangetroffen. Deze bak was ovaal van vorm, met een afmeting van 1,60 bij 0,65 m en nog circa 50 cm diep. De bak was aan de bovenkant afgetopt, waardoor de oorspronkelijke diepte niet meer te achterhalen viel. Aan de van de muur afgedraaide lange, westelijke zijde van de bak was een instap gemaakt van twee treden. Deze hadden een afmeting van 55 bij 20 cm en een treehoogte van 9 cm. De bak was gemetseld uit gele steentjes en aan de binnenzijde voor een groot deel betegeld met witte tegels van 13 bij 13 cm. De vulling bestond uit relatief schoon zand en onderin lagen scherven van steengoed. Ook aan de zuidzijde van de state werden drie sleuven gegraven, waarbij de grond wederom puin bevatte, maar geen vermeldenswaardige overige archeologica.

Op 28-11-2001 werd een begin gemaakt met het graven van de sleuven aan de westgevel, tevens de voorgevel. Hier werden in twee dagen zeven van de veertien geplande sleuven gegraven. De grond bleek binnen en buiten vrij los te zijn, met wederom veel puin en nauwelijks archeologica. Er werden slechts enkele scherven van 18e-eeuws steengoed aangetroffen.

Gezien deze resultaten, waarbij aan alle vier zijden van de state geen directe sporen van het klooster waren aangetroffen, werd besloten de rest van het graafwerk onder de funderingen niet archeologisch te begeleiden. In het geval dat toch iets bijzonders werd aangetroffen zou ARC bv direct gebeld worden

#### **2.2.4 Kelderruimtes en betonstiepen binnenmuren**

Op 22-01-2002 vond daarom het eerstvolgende begeleidingsbezoek plaats, bij het ontgraven van de kelderruimtes van het oudste gedeelte (ruimtes A t/m I, afb. 2). De grond in deze ruimtes bleek relatief schoon. In het algemeen bleken de keldervloeren op een laag van circa 20 cm zand met mortel en puinsnippers gelegd te zijn. Onder deze vleilaag bevond zich een



*Afbeelding 5. Een betonstiep in ruimte N (foto ARC bv).*



*Afbeelding 6. De natuurstenen put (foto ARC bv).*

laag bruinzwarte aarde, ook vermengd met mortel en puin. In deze lagen werden nauwelijks vondsten aangetroffen. Het vondstmateriaal bestond uitsluitend uit aardewerk. De ontgraving in de kelders ging niet dieper dan circa 40 cm, maar in het oostelijk deel van het pand was ten behoeve van de aan te leggen toiletten een rioleringsbuis gelegd. In de hiervoor gegraven diepere sleuf was te zien dat de laag bruinzwarte aarde zeker tot 80 cm diep doorliep en naar onderen toe steeds schoner werd.

Op 31-01-2002 vond het volgende begeleidingsbezoek aan de state plaats, waar men ondertussen in de noordoosthoek van de rond 1730 aangebouwde uitbreiding aan het graven was. Hierbij waren in ruimte Q twee noordzuid lopende funderingen onder de vloerlaag aangetroffen. Deze bleken uit gele stenen te zijn gemetseld. Andere archeologica werden niet waargenomen. Ondertussen was men ook in het pand begonnen met het aanleggen van betonstiepen onder de binnenmuren (afb. 5). Hier gaf de bodemopbouw hetzelfde beeld als bij de ontgraving in de kelder, met een laag bruinzwarte aarde die op geringe diepte steeds schoner wordt. Ook de resterende ruimtes (J t/m U) binnen de uitbreidingsfases van de state werden bekeken. Hierbij werden geen interessante archeologica aangetroffen.

Op 01-02-2002 werd in de erker een put onderzocht, waarvan de vondst telefonisch aan ARC bv was doorgegeven. De put bleek geheel te zijn opgebouwd uit speciaal gehakte natuursteen en zorgvuldig te zijn gemetseld. De put heeft een diameter van 1,30 m. De diameter van de opening in het gewelf was 70 cm. Het gewelf was circa 45 cm hoog en er waren nog acht lagen van de natuurstenen putombouw zichtbaar. Deze waren tussen de 30 en 40 cm dik. Eén laag was circa 15 cm dik (afb. 6).

Alleen het deel direct onder de voormalige vloer bestond uit een ruw gemetseld gewelf van natuur- en baksteen. De put voerde nog water, dat met een dompelpomp werd verwijderd om de put zelf te kunnen inspecteren. Deze bleek tot op een diepte van 2,86 m nog leeg te zijn. Op deze diepte bevond zich een laag schoon zand. Deze laag bleek zeer zacht te zijn: met een lat kon hier tot zeker 30 cm diep in worden geprikt voordat de weerstand te groot werd. Eventueel aanwezige vondsten waren niet zichtbaar in het ingespoelde zand en de diepte en de weekheid van het zand maakten het risico om in de put af te dalen te groot. Tijdens het onderzoek van de put werd door een werknemer van de aannemer gemeld dat al aan het begin van de ontgraving van het fundament aan de buitenzijde enige soortgelijke bewerkte stenen aangetroffen waren. Deze waren apart gelegd. Bij bestudering van de stenen

bleek het inderdaad om rondgekapt stenen te gaan die hoogstwaarschijnlijk van de put afkomstig zijn. De stenen hadden twee verschillende afmetingen: 32 x 57 x 12 cm en 25 x 65 x 13 cm. Ze waren aan de zijkanten zorgvuldig afgewerkt, met om de gehele steen heen aan de binnenzijde een afgewerkte rand van circa 3 cm. Binnen deze rand was de steen ruw bewerkt. De in de grond stekende achterzijde was onafgewerkt gelaten (afb. 7).

De laatste archeologische begeleiding vond plaats op 07-02-2002. Op deze dag zou de erker worden ontgraven. De erker was tot dat moment de meest interessante ruimte van de state, aangezien hierin de betegelde kuip en de waterput waren gevonden. Naast de put werd bij deze ontgravingen een restant van een uit rode baksteen gemetseld fundament aangetroffen. Het restant bestond uit vijf lagen en was 1,44 m lang en 0,62 m breed. De stenen hadden een afmeting van 22 x 9,5 x 5 cm. Dit fundament bevond zich aan de linkerzijde van de deur



*Afbeelding 7. Een tijdens de ontgraving gevonden putsteen (foto ARC bv).*

naar de erker, tegen de oostwand. Ook aan de rechterzijde van de deuropening werd veel puin aangetroffen, maar geen vergelijkbaar fundament. Tussen het fundament en de put zat nog circa 20 cm ruimte. Zuidoostelijk vóór het fundament bevond zich onder de vloer een groot brok min of meer rechthoekig natuursteen. Deze steen is gelicht om hem aan alle zijden te kunnen bekijken, maar bleek niet bewerkt te zijn. De steen had een afmeting van 1,15 x 0,4 m x (maximaal) 40 cm. Onder de steen bleek nog wat puin te liggen. Alle grond in de erker bevatte veel puin en was zeer zandig. Aardewerk werd hier niet in aangetroffen.

Verder grondwerk zou niet worden gedaan, waarmee de archeologische begeleiding van de restauratie van de state aan zijn einde was gekomen. Wel was nog sprake van telefonisch contact, om op de hoogte te blijven van nog eventueel aangetroffen sporen.

### **2.3 Vondstmateriaal**

Bij het graven van de proefsleuven en de gaten voor de betonstiepen zijn alle vondsten per sleuf en gat verzameld. Bij het uitgraven van de kelderruimtes is gedurende de ontgravingen direct gelet op de aard van het vondstmateriaal en is op basis hiervan slechts een deel van dit materiaal geselecteerd voor nader onderzoek. Het betreft een representatieve selectie aardewerk, die hetzij afkomstig is uit de oudste fase van de state, hetzij daarbuiten. Hiertoe is geselecteerd op soort aardewerk en niet direct op verhoudingen in aantal. De vondstdichtheid was gering. Er is nauwelijks botmateriaal aangetroffen.

### **Aardewerk**

In het veld kon al worden vastgesteld dat zeker 90% van het aangetroffen materiaal behoort tot de moderne tijd. Het meeste hiervan bestaat uit steengoed, maar ook rood- en witbakkend aardewerk, porselein, glas en een Goudse pijpenkop zijn aangetroffen. In de vulling van de betegelde bak werden scherven van een grotendeels complete mineraalwaterfles van steengoed aangetroffen, daterend uit 1775-1810. Onder het steengoed uit de kelders van de latere fasen bevond zich één scherf van een kan die mogelijk uit de laatste helft van de 16e eeuw dateert en daarmee mogelijk geassocieerd kan worden met het laatste gebruik van het klooster.

Het andere vroege materiaal bestaat uit twee stuks kogelpotaardewerk, aangetroffen in de zuidelijke proefsleuf en daterend uit de 13e of begin 14e eeuw. Naast dit kogelpotaardewerk werd in de kelders van de oudste fase een randstukje van vroeg roodbakkend aardewerk aangetroffen. Dit aardewerk bevatte een restant spaarzaam opgebracht glazuur en was alleen in de kern rood. Op grond van de vorm en het baksel, gecombineerd met het slordige glazuur, dateert dit aardewerk mogelijk uit de late 13e eeuw.

Op basis van het aardewerk is geconcludeerd dat het terrein van de Fogelsanghstate in de middeleeuwen niet intensief gebruikt is. Een wezenlijk verschil in datering tussen het aardewerk uit de oudste fase van de state en van daarbuiten afkomstig materiaal bleek er niet te zijn. De middeleeuwse vondsten zijn het best te verklaren als strooivondsten van een in de directe nabijheid gelegen middeleeuwse vindplaats. Het materiaal uit de moderne tijd is afkomstig van vroegere bewoners van de state.

### **Overige vondsten**

Naast aardewerk werden tijdens de werkzaamheden in de kelderruimte onder de erker in de oostgevel twee bijzondere objecten aangetroffen: de al genoemde ovale betegelde bak en de waterput. Bouwhistorisch bleek vooral de betegelde bak interessant, omdat het een badkuip is van een type waarvan in Nederland maar drie bekend zijn. Zo is een vergelijkbaar bad bekend van kasteel Heeze in Noord-Brabant, het zogenaamde Romeinse bad. Deze dateert uit 1795. Helaas is het bad van de Fogelsanghstate in het verleden bij een herinrichting van de ruimte onder de erker al zwaar beschadigd. De badkuip is hierbij afgetopt en opgevuld met zand en puin. Daarna is het geheel met een vloer overdekt. Bij de ontdekking ervan tijdens de restauratiewerkzaamheden is de badkuip nog verder beschadigd. De erker waarin de badkuip ingemetseld is werd niet eerder dan in 1790 aan de state toegevoegd. Gezien de aanwezigheid van de vroeg 19e-eeuwse fles in de vulling lijkt het erop dat dit bad niet lang gefunctioneerd heeft. Hierbij kan worden opgemerkt dat rond 1840 de achterzijde van de erker opnieuw verbouwd werd, waarbij de huidige koepelzaal ontstond. Dat een fles uit minimaal 1810 tot deze datum in gebruik is geweest en pas bij de verbouwing is weggegooid, is, gezien de kwaliteit van het steengoed, zeker mogelijk. Het bad lijkt bij deze verbouwing uit 1840 alweer in onbruik geraakt te zijn.

De waterput is bijzonder door de zorgvuldige wijze waarop hij is geconstrueerd, uit rondgekapt natuursteen (afb. 6 en 7). De constructiewijze en positie geven aan dat de put zeker niet tot het klooster zal hebben behoord. Deze vondst is weliswaar minder ongebruikelijk dan de badkuip, maar niettemin een indicatie van de welvaart van de bewoners. De put kan heel goed gelijktijdig met de badkuip hebben bestaan, want er is nergens sprake van overlap tussen beide. De wateraanvoer voor de badkuip zal bovendien zijn vergemakkelijkt door de aanwezigheid van de put. Net als de badkuip is ook de put afgetopt, waarschijnlijk tijdens dezelfde verbouwing in 1795. Hierbij zijn de verwijderde lagen eenvoudigweg buiten het gebouw gegooid en weggewerkt. In tegenstelling tot de badkuip raakte de put waarschijnlijk niet direct in onbruik. De afgetopte constructie werd niet gedempt, maar van een ruw gemetseld bakstenen gewelf voorzien, waar bovenin een opening was aangebracht. Deze opening was voorzien van een afneembare plaat, die pas in de moderne tijd definitief op zijn plaats zal zijn gebleven.





### 3 CONCLUSIES EN AANBEVELING

*S.J. Tuinstra*

De al bekende geschiedenis van de Fogelsanghstate ondergaat naar aanleiding van de resultaten van de archeologische begeleiding weinig veranderingen. Gezien de resultaten bij de proefsleuven was het ook niet te verwachten dat tijdens het vrijleggen van het fundament van de state veel archeologica zouden worden aangetroffen. De ontgraving van het fundament kon zonder intensieve archeologische begeleiding worden uitgevoerd. Ook het plaatsen van de stiepen en de ontgraving van de kelder leverde weinig archeologische verrassingen op. De waargenomen fundamenten en her- en verbouwingssporen passen in het al bekende beeld.

Van de in ruimte Q gevonden fundamenten komt één overeen met de in afbeelding 2 weergegeven vermoedelijke funderingsrestanten van eerdere verbouwingen van de state. Het andere gevonden fundament loopt hier parallel aan en is een voortzetting van de binnenmuur van de langs de oostgevel lopende gang (ruimte N). Ruimte Q is in het verleden onderverdeeld geweest in verschillende ruimtes en waarschijnlijk tijdens de verbouwing in 1795 één geheel geworden.

Het tijdens de begeleiding aangetroffen fundament en de puinbaan in de erker (ruimte U) komen ook overeen met de ingetekende vermoedelijke muren op afbeelding 2. Ook deze muren zullen op zijn laatst tijdens de verbouwing in 1795 zijn verwijderd. Het brok natuursteen was waarschijnlijk al in de ondergrond aanwezig en tijdens de aanleg van de fundamenten of van de put aan de kant geschoven.

De betegelde badkuip is in bouwhistorisch opzicht wel interessant. Tot nu toe zijn slechts enkele exemplaren van dit type bekend. Het geeft aan dat de bewoners van de Fogelsanghstate tot de elite van de Friese samenleving behoorden. Het bad vormt in ieder geval een concrete uitdrukking van de rijkdom van de bewoners. De staat en de plaatsing van de badkuip, direct bij een te stabiliseren fundament, maken behoud van de kuip echter moeilijk. De in goede staat verkerende waterput in hetzelfde vertrek kan daarentegen met betrekkelijk weinig moeite behouden worden en zichtbaar worden gemaakt.

Wat het voormalige klooster betreft kan slechts één conclusie worden getrokken: de state is niet direct op de restanten van (één van) de kloosters gebouwd. Ook het gevonden aardewerk en bouw materiaal geeft hiervoor een duidelijke indicatie. Verreweg het grootste deel van het aardewerk is 17e-eeuws of later. Botmateriaal is nauwelijks aangetroffen en van menselijke botresten is helemaal geen sprake. Als de state direct op de plek van het middeleeuwse klooster gebouwd was, zou veel meer bewoningsafval verwacht mogen worden. In ieder geval zou veel meer middeleeuws aardewerk en mogelijk zelfs sporen van graven moeten zijn aangetroffen. De fundamenten van kloostermoppen zoals ze tijdens de begeleiding zijn waargenomen geven eveneens aan dat deze tot de bouw van de state behoren en niet zijn hergebruikt. De fundamenten bevinden zich in de eerste plaats alleen onder de nog bestaande, of aantoonbaar bij de eerste fase van de state horende, voormalige muren. Ze zijn opgemetseld tot een uniforme hoogte, waarna verder is gebouwd in modernere gele steentjes.

Als het fundament tot een kloostergebouw behoort zou hebben, dan heeft de uitleg van dit gebouw wonderwel aan de behoefte van de nieuwe eigenaar voldaan en konden alle fundamenten, inclusief de binnenmuren, direct gebruikt worden in de nieuwe opzet. Daarbij zijn de fundamenten dan wel overal tot dezelfde hoogte afgetopt alvorens hergebruikt te zijn. Nergens lijkt het fundament in de eerste fase te zijn ingekort, uitgebroken, anders georiënteerd of nieuw te zijn bijgebouwd. Bovendien zou het hergebruikte kloostergebouw in de loop van zijn bestaan blijkbaar ook niet zijn verbouwd of aangepast.

Natuurlijk is dit mogelijk als het om één van de nieuwste gebouwen zou gaan, maar het is waarschijnlijker dat de state op een nieuwe plek is gebouwd. Deze plek zal zeker behoord hebben tot het kloosterterrein, maar zal niet eerder voor bewoning zijn gebruikt. De kloostergebouwen zullen in waarschijnlijk ruïneuze staat vlakbij hebben gestaan, en zullen door de bouwers van de state als steengroeve zijn gebruikt. Hiermee komt ook de illustratie uit 1723 weer in beeld, want het lijkt goed mogelijk dat de kloostergebouwen tot zeker 1640

hebben voortbestaan. Aangezien de state niet op maar naast deze gebouwen is gezet, bestaat de mogelijkheid dat ook na 1640 nog restanten van het klooster zichtbaar waren. Dat deze niet op de kaart van 1668 ingetekend zijn, hoeft in het geval van een onbewoonbare ruïne niet zoveel verwondering te wekken. In hoeverre de tekening de situatie uit 1723 weergeeft, of op oudere bronnen teruggaat, is nog niet te zeggen.

Om meer zekerheid te krijgen over de vraag of de Fogelsanghstate wel of niet op de fundering van kloostergebouwen is gebouwd zou onderzoek naar de gebruikte metselspecie in het fundament en het muurwerk van de eerste fase van de state gedaan kunnen worden. De in de middeleeuwen gebruikte kalkspecie wijkt namelijk af van 17e-eeuwse specie. Mocht de state daadwerkelijk een nieuwbouw zijn, dan zouden de (ondergrondse) restanten van het klooster elders op het terrein nog aanwezig kunnen zijn. Een onderzoek door middel van weerstandmeting, waarmee structuren in het huidige stateterrein nauwkeurig in kaart kan worden gebracht, biedt goede kansen om de positie van het voormalige klooster vast te stellen. Vooralsnog blijft het zaak om bij toekomstige veranderingen in de tuin- en parkgronden van de state aandacht te hebben voor mogelijke archeologische indicatoren voor het klooster, zoals aardewerk, botmateriaal, puin en bouwrestanten.

## LITERATUUR

Anoniem, 2001. *Restauratieplan Fogelsanghstate te Veenklooster*. Dokkum.

Bartels, M., 1999. *Steden in scherven 2* (Catalogus). Amersfoort.

Berg, H.M. van den, 1989. *Noordelijk Oostergo, Kollummerland en nieuw Kruisland*. 's Gravenhage.

Haersma Buma, B. van, 1994. Spoorzoeken naar Gods erf, middeleeuwse Friese kloosters (*Monument van de maand 9/2*). Leeuwarden.

Mol, J.A., 1979. *Grootgrondbezit van Friese kloosters in de Middeleeuwen*. Amsterdam.

Mulder-Radetzky, R.L.P., 1986. Fogelsanghstate, middelpunt van het bosrijke Veenklooster (*Monument van de maand 1/5*). Leeuwarden.

Vlaardingerbroek, H., 2001. *Fogelsanghstate te Veenklooster, bouwhistorische opname en kleuronderzoek*. Utrecht.

## AFBEELDINGEN

Afbeelding 1. Ligging van Veenklooster in Nederland.

Afbeelding 2. Proefputten en hoofdfases Fogelsanghstate (bewerkt naar Berg 1989, 298).

Afbeelding 3. Reconstructies van de belangrijkste fases uit 1640, 1734 en 1934 (uit Vlaardingerbroek 2001).

Afbeelding 4. De huidige voorgevel (foto ARC bv).

Afbeelding 5. Een betonstiep in ruimte N (foto ARC bv).

Afbeelding 6. De natuurstenen put (foto ARC bv).

Afbeelding 7. Een tijdens de ontgraving gevonden putsteen (foto ARC bv).